

Perspectief op religie of religie als perspectief?

De perspectievenbenadering als gouden greep

JAN MARTEN PRAAMSMA

In het laatste nummer van Narthex (oktober 2021) presenteerde het expertisecentrum LERVO de lang verwachte aanzet tot een nieuw landelijk curriculum voor ons vak. Daarbij werd gekozen voor de perspectievenbenadering van de Leidse hoogleraar Fred Janssen. Het lijkt een gelukkige greep. Niet alleen helpt deze benadering het eigen vak inhoudelijk vorm te geven, maar ook geeft het ons vak een plausible en legitieme plaats binnen de rij van schoolvakken. Spannend blijft de vraag of het lukt het religiewetenschappelijke en hermeneutisch-communicatieve perspectief goed met elkaar te verbinden. In deze bijdrage probeer ik op die vraag een voorlopig antwoord te geven.

Het gepresenteerde voorstel schetst een mooi totaalbeeld van het vak aan het begin van de 21^e eeuw. Inhoudelijk zien we in het een verschuiving optreden van 'wat wij geloven' naar 'wat zij geloven', van een binnenperspectief naar een buitenperspectief. Dat is niet alleen het doortrekken van een lijn die al lang in het vak aanwezig is (Visser e.a. 2018, Praamsma 2020), het is ook didactisch interessant (Praamsma & Snoek 2020) en past goed bij de ambitie van LERVO om het vak ook in het openbaar onderwijs voet aan de grond te laten krijgen (Visser e.a. 2018; van Hoorn, 2020). Ook hier lijkt een vruchtbare weg gekozen. Bij dat alles heeft de perspectievenbenadering bovendien goede papieren waar het de relatie tussen onderwijs en religie betreft. De benadering van Janssen (Janssen 2017, Janssen e.a. 2016, 2019) doet sterk denken aan de leer van modale aspecten zoals die begin vorige eeuw werd ontwikkeld door Herman Dooyeweerd en die een belangrijke rol speelde bij inrichting van de door Abraham Kuyper opgerichte Vrije Universiteit. Dooyeweerd onderscheidde veertien verschillende niet tot elkaar te herleiden aspecten (perspectieven), waaronder bijvoorbeeld het fysische, biotische, sociale, ethische, esthetische, maar ook het 'pistische' of 'geloofs'-aspect. Opmerkelijk genoeg bedoelde hij met dat laatste niet de christelijke religie in het bijzonder, maar geloof als het

algemeen menselijk vermogen om zich überhaupt te verhouden tot het wonder van het bestaan, zoals dat ook in andere religies tot uitdrukking komt (Dooyeweerd 1935, 227-233).

Religie als perspectief

Niet in de laatste plaats is de gekozen perspectievenbenadering interessant omdat het ruimte biedt duidelijk te maken dat religie, net als ethiek of filosofie, ook zelf een perspectief is. Dat punt verdient wel enige verheldering: in de mens- en cultuurwetenschappen is de mens niet alleen het object dat vanuit een bepaald perspectief wordt bevraagd en bestudeerd, maar die mens is ook zelf weer iemand die zijn wereld en zichzelf vanuit een bepaald perspectief benadert en begrijpt. Dit in tegenstelling tot de natuurwetenschappen, waarin de bestudeerde natuur er zelf geen opvattingen over zichzelf of de wereld op na houdt. In het geval van de mens- en cultuurwetenschappen is er in zekere zin sprake van een verdubbeling van het perspectief: het is een perspectief op de mensen die zichzelf en hun wereld ook weer vanuit een bepaald perspectief benaderen. Het is een perspectief op een perspectief. Het doet denken aan het Droste-effect, genoemd naar het cacaoblikje waarop een vrouw staat met een dienblad met net zo'n blikje en ook op dat blikje staat weer een vrouw met een dienblad met een blikje (enzovoorts).

In dat verband is het zinvol onderscheid te maken tussen de dragers van een perspectief (1.), het perspectief zelf (2.) en datgene wat door dat perspectief ontsloten wordt (3.). In het biologieonderwijs (het voorbeeld van Janssen in de vorige *Narthex*) is de drager de bioloog (1.) en het perspectief de biologische benaderingswijze (2.) waardoor de levende natuur (3.) voor ons ontsloten wordt. In het geval van de biologie zijn we meestal geneigd weinig aandacht te besteden aan biologen als dragers van het biologisch perspectief. De aandacht gaat vooral uit naar de natuur die door het biologisch perspectief ontsloten wordt. Toch zou het zeker niet oninteressant zijn aandacht te besteden aan de ontwikkelingen binnen de biologische wetenschap, hoe paradigma's en perspectieven elkaar ook daar afwisselen en opvolgen en manier waarop grote biologen in heden en verleden als dragers van het biologisch perspectief daarin hun rol speelden en spelen. Joseph Schwab, die voor Fred Janssen een belangrijke inspiratiebron is voor zijn perspectievenbenadering (Janssen & Verloop, 2003), heeft wel aandacht voor dit wetenschappelijk buitenperspectief waar hij bijvoorbeeld over schrijft: "*Not only was Newton influenced by a doctrine, his work also became an influential doctrine*" (Schwab 1949, p. 249).

Evenwicht

In de filosofie, een wetenschap die dichter bij ons vak ligt dan de biologie, zien we op dat terrein meer evenwicht. Als Oosthoek e.a. de perspectievenbenadering van Janssen uitwerken voor de filosofie, besteden ze zowel aandacht aan filosofische kernvragen als ‘hebben we een lichaam of zijn we een lichaam’ of ‘ben ik altijd verantwoordelijk voor mijn daden’ als aan de verschillende perspectieven van waaruit die vragen in de loop van de filosofische traditie zijn beantwoord en het typisch filosofisch denkgereedschap dat daarbij wordt gebruikt (Oosthoek e.a. 2019). Het vak filosofie ontsluit zo voor leerlingen zowel de wereld van de grote filosofische vragen als de wijze waarop in de filosofie met die vragen wordt omgegaan. Ze leren niet alleen over filosofie, ze leren ook filosoferen.

Dat lijkt vooralsnog binnen de uitwerking van de perspectievenbenadering voor ons vak niet het geval. Daar ligt op dit moment in de update van Bollemaat e.a. (2021) vooral nog de nadruk op de dragers van religie, de religieuzen en de religieuze stromingen, terwijl het ook hier voor de hand zou liggen te vragen welke dimensies van het bestaan door het religieus perspectief worden ontsloten. Je kunt dan denken aan centrale thema's als oorsprong en bestemming van het bestaan, vragen rond leven en dood, goed en kwaad, heilig en profaan, de verhouding tussen god, mens en wereld en de zin van het bestaan. Er is in de uitwerking van het levensbeschouwelijk perspectief nu vooral aandacht voor levensbeschouwing en religie als maatschappelijke verschijnselen, maar niet voor de levensbeschouwing en religie als perspectieven voor het openen van de wereld voor de persoon (Klafki bij Janssen 2021, p. 6).

Het vak filosofie ontsluit zo voor leerlingen zowel de wereld van de grote filosofische vragen als de wijze waarop in de filosofie met die vragen wordt omgegaan.

Nu is het op zich niet verwonderlijk dat voor een domein als religie, waarin zoveel verschillende perspectieven naast elkaar bestaan, de verleiding groot is ook het accent te leggen op die verscheidenheid. Bij de biologie of de natuurkunde is er onder de verschillende paradigma's en perspectieven veel meer sprake van een overheersende *mainstream* van denken. Bij deze vakken is er veel meer sprake van een eenduidig en gedeeld perspectief, zoals dat vroeger bij de christelijke religie vaak het geval was. In zekere zin kun je zeggen dat vakken als natuurkunde en biologie vanuit een binnenperspectief benaderd worden, waar twijfel aan de geldigheid van waarheidsclaims nauwelijks een rol speelt, en het buitenperspectief minder aandacht krijgt. Al staat de natuurwetenschap in die zin op dit moment steeds meer onder druk, onder andere in de

discussies over covid-19, waar mensen (en dus ook leerlingen) steeds vaker zeggen dat wetenschap ook maar een mening is (Keppel Hesselink & Bouter 2016).

Hermeneutisch-communicatief

De kracht van de perspectievenbenadering is juist dat die geen enkel perspectief verabsoluteert, maar ruimte biedt aan perspectiefwisseling. Daarbij is het voor ons vak wel belangrijk dat we perspectiefwisseling wel goed begrijpen. Het houdt namelijk niet in dat je naar het perspectief van de ander kijkt, maar dat je probeert door het perspectief van de ander naar de wereld te kijken om te zien welke dimensies van onze werkelijkheid er in dat perspectief ontsloten worden.

Als ik iets wil leren van een bioloog ga ik ook niet naar hem kijken, maar ik wil door zijn microscoop naar de natuur kijken. Als ik iets wil leren van een religieus iemand, moet ik niet (alleen) zijn gewoonten, gebruiken en geloofsvoorstellingen bestuderen, maar vooral ook proberen te ontdekken welke dimensies van het bestaan er in zijn of haar religieus perspectief ontsloten worden. Perspectiefwisseling is niet het bestuderen van de ander, maar het meekijken van met de ander, het is het leren gebruiken van het denkgereedschap van die ander. In feite is die perspectiefwisseling precies wat bedoeld wordt met een hermeneutisch-communicatieve benadering.

In zijn bespreking van het werk van R.S. Peters schrijft Janssen dat leerlingen niet alleen moeten leren over geschiedenis, kunst of wiskunde, maar ook historisch, kunstzinnig en wiskundig moeten leren denken en werken (Janssen 2021, p. 6). *Mutatis mutandis* zou je voor ons vak kunnen zeggen: leerlingen moeten niet alleen moeten leren over religie en levensbeschouwing, maar moeten religieus en levensbeschouwelijk denken en werken. Beide zijn nodig.

Een gouden greep

In hun inleiding schrijven Bollemaat e.a. dat een landelijk curriculum voor ons vak alleen een succes kan worden als we in staat zijn de hermeneutisch-communicatieve en de religiewetenschappelijke leerlijnen met elkaar te verbinden (2021, p. 15). In het denken vanuit de perspectievenbenadering kan dat niet moeilijk zijn, als we ons realiseren dat beide leerlijnen een eigen perspectief vormen en dat de kracht van het vak ligt in het uitwisselen van die perspectieven, het met-elkaar-mee-leren-kijken. Lastig is daarbij wel dat we ons steeds bewust moeten zijn van het Droste-effect dat ontstaat zodra we over religie praten: gaat het om een perspectief-op-religie, of om religie-als-perspectief? Is religie het stukje wereld waar we naar kijken of vormt het juist het perspectief waarmee we naar de wereld kijken?

Daar ligt volgens mij de uitdaging en de kans van het LERVO-avontuur. Het zou daarbij al kunnen helpen om ons vak niet alleen te zien als één van de gam-mavakken, vergelijkbaar met geschiedenis en maatschappijleer, maar ook als één van de alfavakken, vergelijkbaar met filosofie, literatuur of kunst. Perspectiefwisseling tussen die twee invalshoeken zou al wel eens heel leerzaam kunnen zijn (Praamsma 2018).

Is religie het stukje wereld waar we naar kijken of vormt het juist het perspectief waarmee we naar de wereld kijken?

Mocht het lukken op deze manier het religiewetenschappelijk en het hermeneutisch-communicatief perspectief in één landelijk curriculum samen te brengen, dan is de keuze voor de aansluiting bij het werk van Janssen en de zijnen werkelijk een gouden greep.

Literatuur

- Bollemaat, J., Davidsen, M., Dijk, J. van, & Meer, M. van der (2021). LERVO-update. Een perspectiefgerichte benadering van het vakgebied Levensbeschouwing en Religie. *Narthex*, 21 (3) 15-23.
- Dooyeweerd, H. (1935). *Wijsbegeerte der Wetsidee (Vol. II)*. Amsterdam: H.J. Paris.
- Hoorn, L. van (2020). LERVO Expertisecentrum. Goede levensbeschouwelijke educatie voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. *Narthex*, 20 (1) 22-27.
- Janssen, F.J.J.M. (2017). *Grip op complexiteit. Onderwijs voor het 'moeras'*. Oratie. Leiden: ICLON.
- Janssen, F.J.J.M. (2021). Een curriculumkader voor vormend onderwijs. *Narthex*, 21 (3) 5-14.
- Janssen, F.J.J.M., & Verloop, N. (2003). De betekenis van perspectieven voor leren leren. *Pedagogische studiën*, 375-391.
- Janssen, F.J.J.M., Hulshof, H., & Veen, K. van (2016). *Uitdagend gedifferentieerd vakonderwijs. Praktisch gereedschap om je onderwijsrepertoire te blijven uitbreiden*. Leiden: ICLON.
- Janssen, F.J.J.M., Hulshof, H., & Veen, K. van (2019). *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen? Een perspectiefgerichte benadering*. Leiden: ICLON.
- Keppel Hesselink, J., & Bouter, L. (2106, juni 16). 'Wetenschap is ook maar een mening' Postmoderne visie op geneeskunde doordringt de samenleving. *Medisch Contact*, 21-23.
- Oosthoek, D., Coultre, E.-A. le, & Kienstra, N. (2019). Filosoferen op school als oefening in perspectivische lenigheid. In F. Janssen, H. Hulshof, & K. van Veen, *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen? Een perspectiefgerichte benadering* (pp. 135-152). Leiden: ICLON.
- Praamsma, J.M. (2018). Dubbeldenken. *Narthex*, 18 (3) 30-31.
- Praamsma, J.M. (2020). Korte geschiedenis van het schoolvak godsdienst/levensbeschouwing. In M.C.H. van Dijk – Groeneboer (red), *Handboek vakdidactiek levensbeschouwing & religie* (pp. 81-102). Tilburg.
- Praamsma, J.M., & Snoek, L. (2020). Van buiten leren Opleiding docent godsdienst-levensbeschouwing aan de Christelijke Hogeschool Ede. *Narthex*, 20 (1) 88-93.
- Schwab, J. (1949). The Nature of Scientific Knowledge as Related to Liberal Education. *The Journal of General Education*, 245-266.
- Visser, T.D., Praamsma, J.M., Dijk-Groeneboer, M.C.H. van, & Beer, T. (2018). Het vakgebied levensbeschouwing en religie in het voortgezet onderwijs. Basisnotitie en pleidooi voor een algemeen vormend kerncurriculum levensbeschouwing en religie. *Narthex*, 18 (4) 26-37.
- Visser, T.D., Praamsma, J.M., Dijk-Groeneboer, M.C.H. van, Davidsen, M & Beer, T. de (2018). Het Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs. *Narthex*, 18 (4) 24-25.